

Z.Allaberganov, TMI katta o'qituvchisi
A.Davlatov, TMI magistranti

YUQORI TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN ISHLAB CHIQRISHNI TASHKIL ETISHDA MAHALLIYLASHTIRISHNING O'RNI

Maqolada yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarishni tashkil etishda mahalliyashtirishning o'rnini bilan bog'liq jarayonlar tadqiq etilgan va ishlab chiqarishni mahalliyashtirish tizimini takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mahalliyashtirish, iqtisodiy muvozanatlilik, mintaqalarning ixtisoslashuv, mahalliyashtirish zanjiri, ishlab chiqarish zanjiri, ishlab chiqarish salohiyati, ilg'or innovatsiya texnologiyalar.

В статье рассматривается роль локализации в организации наукоемкого производства, а также разработаны рекомендации и рекомендации, направленные на улучшение локализации производства.

Ключевые слова: локализация, экономическое равновесие, специализация регионов, цепочка локализации, производственная цепочка, производственный потенциал, передовые инновационные технологии.

The article deals with the role of localization in the organization of high technology-based production, and developed recommendations and recommendations aimed at improving the localization of production.

Key words: localization, economic equilibrium, specialization of regions, localization chain, production chain, production potential, advanced innovation technologies.

Ma'lumki, ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonlari bo'yicha O'zbekiston boy tajribaga ega davlat hisoblanadi. Xususan, mamlakatimizda 2000 yildan boshlab mahalliyashtirish jarayonlari keng qamrovda amalga oshirilib kelinayotgani va maqsadli dasturlar qabul qilinayotganligining o'zi ushbu sohaning milliy iqtisodiyotda naqadar muhim o'rin tutishini anglatadi. Shu o'rinda ishlab chiqarishni mahalliyashtirish nima? U qanday jarayonlarni o'z ichiga oladi va milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda uning roli qanday? degan savollarga javob topishga harakat qilamiz.

Mahalliyashtirish – biron mintaqa yoki aholi yashash joyiga ma'lum bir tarmoqni aniq sohaga jalb etishni bildiradi. Mahalliyashtirish viloyat yoki mintaqalarning ixtisoslashuvi bo'yicha hududiy mehnat taqsimoti bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu jarayonda yangi turdagi mahsulot yoki xizmatni yaratilishi bilan birga ishlab chiqarishga yangicha yondashuv usullari, yangi ishlab chiqarish quvvatlari tashkil etilishi bevosita hudud infratuzilmasini yanada rivojlantirish, ish kuchini bandligini ta'minlash va mahalliy byudjetni barqaror rivojlantirishga

zamin yaratadi. Shu oʻrinda mahalliyashtirish tushunchasiga berilgan taʼriflarga nazar tashlash zarur.

Mahalliyashtirish tushunchasi turli manbalarda turlicha yoritilgan, xususan, bir manbada yashash joyiga maʼlum bir tarmoqni aniq sohaga jalb etishni bildiradi. Mahalliyashtirish viloyat yoki mintaqalarning ixtisoslashuvi boʻyicha hududiy mehnat taqsimoti bilan uzviy bogʻliqdir. Ushbu jarayonda yangi turdagi mahsulot yoki xizmatni yaratilishi bilan birga ishlab chiqarishga yangicha yondashuv usullari, yangi ishlab chiqarish quvvatlari tashkil etilishi bevosita hudud infratuzilmasini yanada rivojlantirish, ish kuchini bandligini taʼminlash va mahalliy byudjetni barqaror rivojlantirishga zamin yaratadi.

Shu oʻrinda mahalliyashtirish tushunchasiga berilgan taʼriflarga nazar tashlash zarur. Mahalliyashtirish tushunchasi turli manbalarda turlicha yoritilgan, xususan, bir manbada «mahalliyashtirish – (lotincha “localis” soʻzidan olingan boʻlib, mahalliy degan maʼnoni anglatadi) u yoki bu narsani muayyan joyga yoʻnaltirish: faoliyat doirasini cheklash, u yoki bu xodisani, jarayonni om-malashtirishdir»[2] deb taʼriflangan.

Mahalliyashtirishni iqtisodiyot nazariyasida bugungi kunga kelib L.Valras nazariyasi boʻyicha oʻrganiladi va tadqiq etiladi. Valras nazariyasi borliqda iqtisodiy muvozanatlik modelini oʻzida bayon etgan. Uning asosi sifatida esa eksport-import operatsiyalari olingan.

Mahalliyashtirishning zamonaviy kontsepsiyasi ishlab chiqarilgan mahsulotlarni nafaqat ichki, shuningdek tashqi bozorda raqobatdoshligini oshirishni koʻzda tutadi. Chunki bu borada mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi xorijiy davlatlarga xomashyo emas, balki yuqori qoʻshilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar eksport qilishni yoʻlga qoʻyishdan iborat.

Zamonaviy mahalliyashtirishning asosiy yoʻnalishi – bu xomashyoga yoʻnaltirilgan emas, balki xom ashyoni chuqur qayta ishlovchi, yuqori texnologik sanoat sektorlarini rivojlantirishdir.

Ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonlari amalga oshirilayotgan hududda quyidagi ijobiy koʻrsatkichlar kuzatiladi:

A) Ishlab chiqarish mahalliyashtirilgan joy obroʻ eʼtibor qozona boshlaydi. Xususan:

- ishchilar oʻzini yaxshiroq koʻrsatishga harakat qiladi;
- ishlab chiqarishni yaxshi oʻzlashtirganlar esa hukumatning imtiyozlaridan foydalanib oʻzining biznesini boshlash xarakatiga tushadilar.

B) Malakalilar mehnati. Yaʼni:

- mahalliyashtirish aniq kasblarni ixtisoslashishiga olib keladi;
- mutaxassislar mahalliyashtirilayotgan joyga jamlanib boradi
- mahalliy aholi ham asta-sekinlik bilan mutaxassislar tomonidan yangi kasblarga oʻqitilib (tayyorlab) boriladi.

S) Son va sifatning oʻsishi:

- sanoat jalb etilgan hududda boshqa sanoat ishlab chiqarish obʼektlarining ham jalb etilib borishini koʻrish mumkin:

- bank va moliyaviy operatsiyalarni amalga oshiruvchi muassalalar oʻz filiallarini sanoat jalb etilgan hududda ham ochadilar;

- temir yoʻl va yuk tashuvchi korxonalar oʻz xizmatlarini mazkur hudud uchun mahsus xizmatlarini taqdim etish uchun harakat qiladilar.

D) Mahalliyashtirish zanjiri:

- mahalliyashtirish joriy etilgan joylarda sanoatning qoʻshimcha tarmoqlari, mahsulot ishlab chiqarishdagi asbob-uskunalarini ishlab chiqarish ham kengayib boradi. Bu mahalliyashtirish zanjiri deb ataladi.

E) Muammolarni birgalikda hal etish:

- mahalliyashtirish jarayonida xamma ishtirokchilar bir maqsad uchun birlashadilar;

- maʼlum bir ijtimoiy-iqtisodiy muammo paydo boʻladigan boʻlsa, mahalliyashtirishda uyushgan jamoa birgalikda harakat qiladi.

Aksariyat xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda esa mahalliyashtirishga davlat tomonidan ichki bozorni xorijiy ishlab chiqaruvchilardan himoya qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish jarayoni sifatida qaralgan va qattiq tanqid ostiga olingan. Lekin, bugungi kunda deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiyotida ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonlarini kuzatish mumkin. Bunga yalpi ichki mahsulotining hajmi boʻyicha dunyoda ikkinchi oʻrinda turuvchi Xitoy Xalq Respublikasi misol boʻla oladi.

Shuningdek, mamlakatimizda ham mahalliyashtirish jarayonlarining izchil amalga oshirib kelinishi natijasida 19 mingdan ziyod ish oʻrni yaratilib, hududlarda aholining bandlik darajasini ortishiga oʻzining munosib hissasini qoʻshdi. Shu bilan birga Oʻzbekistonda sanoat kooperatsiyasi asosida tayyor mahsulotlar, butlovchi buyumlar va materiallar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Har bir hududning tabiiy iqlim sharoiti, geografik joylashuvi, mavjud resurslaridan kelib chiqqan holda Toshkent shahri, Qoraqalpogʻiston Respublikasi va respublikamizning barcha viloyatlarida mahalliyashtirish dasturiga kiritilgan bir qator loyihalar amalga oshirilib mahsulotlarning yangi turlari oʻzlashtirilmoqda.

Buning natijasida aholi talablarini qondirishda xorijiy mamlakatlardan import qilinayotgan mahsulotlarni oʻrni bosuvchi sifatli va narx jihatdan bir necha marta arzon boʻlgan mahsulotlar ishlab chiqarilishi yoʻlga qoʻyilgan boʻlib, pirovardida ushbu mahsulotlarni eksportga yoʻnaltirish koʻzda tutilgan.

Institutsional jihatdan mahalliyashtirish boʻyicha koʻpgina maqsadli dasturlar qabul qilinganiga guvoh boʻlishimiz mumkin. Xususan, shu kunga qadar bevosita mahalliyashtirish bilan bogʻliq Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 5 ta qarori, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 10 ta qarori, mutasaddi vazirlik va qoʻmitalarning 2 ta qoʻshma qarori va ushbu hujjatlar asosida 2 ta Nizom, jami 20 ga qonunosti hujjatlari qabul qilingan. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 1 dekabrda “Sanoat kooperatsiyasi asosida tayyor mahsulotlar, butlovchi buyumlar va materiallar ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni chuqurlashtirishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisidagi PQ-1236 sonli qarori hamda Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasining 2010 yil 21 iyuldagi “Sanoat kooperatsiyasi asosida tayyor mahsulotlar, butlovchi buyumlar va materallarni ishlab chiqarishni mahalliyashtirish dasturlari shakllantirish va amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi №154 sonli qarori mahalliyashtirish jarayonlarini tashkil etish va tartibga solishda dasturi amal boʻlib hizmat qilmoqda[3].

Maʼlumki, ishlab chiqarishni rivojlantirishda ikki xil omil: miqdor va sifat, ekstensiv va intensiv, yaʼni kengaytiruvchi (uzaytiruvchi) va zoʻr beruvchi, kuchaytiruvchi omillar harakatda boʻladi. Boshqacha qilib aytganda, agar ishlab chiqarish sohasi kengaytirilsa, ekstensiv suratda kengaygan takror ishlab chiqarish boʻladi; agar yana ham koʻproq samara beradigan ishlab chiqarish vositalari qoʻllaniladigan boʻlsa, intensiv suratda kengaygan takror ishlab chiqarish yuzaga keladi.

Oʻzbekiston sanoatida ana shu ikki yoʻldan oqilona foydalanish natijasida ishlab chiqarishning samaradorligi bosqichma-bosqich oʻsib bormoqda.

Bizning fikrimizcha, ishlab chiqarishni rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yoʻnalishlariga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarish tarkibini yaxshilash;

- ishlab chiqarishni mahalliyashtirish va hududiy joylashtirish darajasini oshirish;

- inson omilini kuchaytirish asosida ishchi kuchi ijodiy faolligini va tashabbusini oshirishni yoʻlga qoʻyish.

Sanoat ishlab chiqarishini erkinlashtirish tarmoqda islohotlarni chuqurlashtirish samaradorlikni oshirishning asosiy yoʻnalishi hisoblanadi.

Maʼlumki, iqtisodiy taraqqiyotning turli bosqichlarida texnika taraqqiyotining xarakteri va mazmuni oʻz xususiyatlariga ega boʻladi. Masalan, bozor iqtisodiyotiga oʻtish natijasida fan-texnika taraqqiyoti undagi mikdoriy oʻzgarishlargagina emas, balki koʻproq sifat oʻzgarishlariga qaratiladi. Umuman, samaradorlik iqtisodiyotdagi sifat oʻzgarishlari bilan bogʻliqdir, bu talab fan-texnika taraqqiyotiga ham toʻliq joriy etiladi.

Soʻnggi uch yilda ishlab chiqarishni mahalliyashtirish hisobiga shaxta vagonetkalari, vakuum nasoslar, koʻtarma kranlar, har xil turdagi oʻtga va kislotalarga chidamli materiallar, qurilish jihozlari sendvich panellari, sunʼiy sintetik gazonlar, shisha bankalar, butilkalar, kraxmal, non mahsulotlari uchun achitqilar singari yuz turdan ortiq tovarlarning mamlakatimizga olib kirilishi butunlay toʻxtatilgan.

Bizning fikrimizcha esa, mahalliyashtirish – ichki talabni qondirish maqsadida import qilinadigan tayyor mahsulot, butlovchi buyumlar va materiallarni mamlakatda ishlab chiqarishni yoʻlga qoʻyish hisoblanib, sanoatda ishlab chiqarishni ijtimoiy tashkil etishning shakllaridan biridir.

Biz mahalliyashtirish bosqichlarini oʻrganishimizda I.D.Kotlyarov tomonidan ilgari surilgan shakllar mahalliyashtirish natijalarini toʻliq yoritib beradi deb hisoblaymiz. Quyidagi jadvalda mahalliyashtirish bosqichlari va uning mazmunin koʻrib chiqamiz.

Mahalliyashtirish bosqichlari va uning mazmuni[4]

Mahalliyashtirish bosqichlari	Bosqichning mazmuni	Mahalliyashtirish natijasi
Birlamchi mahalliyashtirish	Ishlab chiqarish siklini yakunlovchi bosqichini mamlakat hududiga joylashtirish	Yangi ish joylarini yaratish, soliq tushumlarining oshishi, yakuniy mahsulotlarni yigʻish jarayonida mahalliyashtirish tushuniladi
Ikkilamchi mahalliyashtirish	Mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan ishlab chiqarishni maʼlum siklini mahalliy ishlab chiqarish tomonidan etkazib berishni shakllantirish	Yakuniy tovar alohida komponentlarini ishlab chiqarish uchun xorijiy ishlab chiqaruvchilarini toʻgʻridan toʻgʻri va bilvosita ragʻbatlantirish va salohiyatli mahalliy ishlab chiqarishni tashkil etish
Uchlamchi mahalliyashtirish	Mamlakatda eksportga yoʻnaltirilgan yakuniy mahsulotni ishlab chiqarishga yoʻnaltirish, milliy ishlab chiqaruvchilarning yakuniy mahsulot ishlab chiqarish zanjirida qiymatni yaratish	Yakuniy mahsulotni ishlab chiqarishga yoʻnaltirishda oʻzining zanjirini shakllantirish

Bizning fikrimizcha, milliy iqtisodiyot uchlamchi mahalliyashtirishga yoʻnaltirilgan boʻlishi maqsadga muvofiqdir, chunki aynan mana shu bosqich jahon bozoriga chiqishga imkon beradi. Mahalliyashtirishda boshlangʻich shart kapitalga ega boʻlish imkoniyati, texnologiyalar va ishlab chiqarishni salohiyati va sotish bozorini mavjudligi hisoblanadi.

Mahalliyashtirish asosida investitsiya va texnologiyalar rivojlantirish shakllarini bir-biridan farqlash mumkin. Buni quyidagi keltirilgan jadval orqali tahlil qilish mumkin.

Ishlab chiqarishni mahalliyashtirishning tashkil etishning asosiy shakllari[5]

Mahalliyashtirish shakli	Investitsiyalar	Texnologiyalar
Mahalliy bozorda xorijiy korxonalar	xorijiy	xorijiy
Qoʻshma korxonalar	xorijiy / mahalliy	xorijiy / mahalliy
Mahalliy korxonalar tomonidan litsenziya sotib olish	mahalliy	xorijiy
Xorijiy kompaniyalar buyurtmasini mahalliy korxonalarga koʻchirish	mahalliy	mahalliy

Yuqoridagi jadvalni tahlil qilar ekanmiz, mahalliyashtirish dasturi shaklini tanlashda investitsiyalar va texnologiyalarning oʻzaro muvofiqligiga bogʻliq boʻladi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy majlisga murojaatnomasida jumladan, investitsiyalarga oid quyidagilarni taʼkidlab oʻtdi: “Xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish uchun mamlakatimizning investitsiya slohiyatini toʻla namoyon etish choralarini koʻrishimiz kerak. Biz mamlakatimizga sarmoya kiritishga intiladigan investorlar uchun hududlar va tarmoqlar boʻyicha investitsiya loyihalarini puxta shakllantira olsak, bu masalada ijobiy natijaga erishish mumkin. Bu borada erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarida biznes subʼektlarini joylashtirish, ularga imtiyoz va preferentsiyalar berishni tashkiliy va huquqiy jihatdan tartibga solish lozim. Birinchi navbatda, eksportga

mahsulot chiqarayotgan, innovatsion va yuqori texnologik ishlab chiqarishni yoʻlga qoʻygan tadbirkorlarga va chet ellik investorlarga shunday imkoniyat yaratish kerak”[1]. Bu esa oʻz navbatida investitsiyalarni kiritish hisobiga mahalliy ishlab chiqarishni yangi va yangi tarmoqlarini shakllantirishga asos boʻladi.

Mamlakatimizda mavjud imkoniyat va shart-sharoitlarni hisobga olganda eksportga yoʻnaltirilgan ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanishda bozor mexanizmining oʻrni alohida ahamiyat kasb etishi shubhasiz. Chunki, soʻngi yillarda mamlakatimizda ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan chora tadbirlar tizimini samarali amalga oshirishda bozor mexanizmining oʻrni beqiyos darajada ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa ushbu jarayon import qilinayotgan mahsulotlarni mahalliyashtirish doirasida erishilgan yutuqlarda oʻzining yorqin ifodasini topadi.

Real sektorda yuqori darajadagi qoʻshilgan qiymatga ega boʻlgan tayyor mahsulotlarni ishlab chiqarilishi, raqobatbardosh tarmoqlarni rivojlantirish maqsadida xom ashyoni chuqur qayta ishlaydigan tarmoqlar ulushini oshirishga qaratilgan iqtisodiyotdagi tarkibiy oʻzgarishlarning amalga oshirilishi Oʻzbekiston korxonalarining tashqi bozordagi raqobatbardoshligini taʼminlovchi asosiy omil boʻlib xizmat qilmoqda.

Fikrimizcha, yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarishni tashkil etishda mahalliyashtirishning rolini oshirishga qaratilgan quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- tarkibiy tuzilma hosil qiladigan tarmoqlar va umuman, sanoatni rivojlantirishda iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarini diversifikatsiya qilishga yoʻnaltirilgan tarkibiy oʻzgarishlarni amalga oshirish;

- mamlakatimiz sanoat mahsulotining raqobatbardoshligini oshirish, sanoat va butun iqtisodiyotni rivojlantirishning jahon konʼyunkturasidagi oʻzgarishlarga bogʻliqligi kamaytirish maqsadida normativ koʻrsatkich va tariflarning barqarorligini taʼminlash;

- sanoat korxonalarini keng miqyosida modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, ularni eng zamonaviy yuksak texnologiyalar bilan jihozlash, sanoat tarmoqlarida zamonaviy ilm-fan yutuqlari va ilgʻor innovatsiya texnologiyalarni jadal tadbiq etish, sanoat uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashni kengaytirish;

- ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, mahalliy xom ashyoni chuqur va sifatli qayta ishlash negizida eksport salohiyatining barqaror oʻsib borishini, eksportga moʻljallangan raqobatbardosh sanoat mahsuloti ishlab chiqarishni koʻpaytirishni, ularni sotish bozorlari kengaytirilishini taʼminlash;

- ichki sanoat kooperatsiyasi va ishlab chiqarish mahalliyashtirili-shini yanada rivojlantirish, sanoat tarmoqlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, sanoat korxonalarini mamlakatimizning barcha mintaqalarida joylashtirish va shu asosida import oʻrnini bosadigan mahsulot ishlab chiqarilishini, yangi ish joylari yaratilishi hamda aholining ish bilan bandligi oʻsishini, odamlarning daromadlari va turmush darajasi yanada ortib borishini taʼminlash;

- jahon bozori talablariga mos taklif hajmini yaratishda korxona-larning marketing faoliyatini takomillashtirgan holda innovatsion texnika va texnologiyadan foydalanib ishlab chiqarish tizimini yangilash;
- transport va infratuzilma kommunikatsiyalarini rivojlantirish-ga qaratilgan strategik ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun faol investitsiya siyosatini olib borish va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaatnomasi // Xalq so'zi, 2018 yil 29 dekabr.
2. Большой энциклопедический словарь. Москва, 1997 г.
3. Egamberdiyev Sh.S.O'zbekiston sanoatida mahalliyashtirish dasturlarining tashkiliy-huquqiy asoslari // “Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. № 2, aprel, 2018 yil.
4. Котляров И.Д. Локализация производства как инструмента импортозамещения // ЭКО.– 2016.– №8.– С.128–150.
5. Макаров А.Н. Локализация производства продукции производственно– технического назначения на территории региона как тенденция импортозамещения // Гуманитарные и социальные науки.2011–№3– С.34–41.